

Foreword. Intersemiotic Translation in Twentieth-Century Central European Poetry

For years, *Porównania* has focused on diverse correspondences between cultures, ethnic literatures, areas of art, inhabitants of various geographical spaces, imagined communities, contemporary discourses, etc.

This volume is dedicated to the conversational strategies artists established between language and the visual arts, but also to the broader, and often variously defined, area of Central Europe. We were interested in the relationship between different (thematically and functionally) intersemiotic translation strategies with regard to cultural events and changes in the socio-political life of Central European nations, dominant communities and ethnic minorities. We also wanted to address the similarities and differences visible in this area on the basis of the different literatures and art (domestic and emigration; high-art and popular art). The selected case studies gathered in this volume are meant at least initially to outline a map of diverse intersemiotic relations, the coordinates of which are determined, on the one hand, by the broadly understood category of visibility and, on the other, by the cultural, social, political changes imposed on the Central European nations and communities they helped form. We wanted to ask the following question: does the changeability of the intersemiotic phenomena and theories justify the strength of the caesura, which we used to take for granted in ethnic literatures of this part of Europe? Does it help to better describe the “isms,” which have been developed by modern art and literature?

Wstęp. Przekład intersemiotyczny w poezji Europy Środkowej w XX wieku

W centrum zainteresowań „Porównań” od lat leżą różnego rodzaju korespondencje między kulturami, literaturami etnicznymi, obszarami sztuki, mieszkańcami odmiennych przestrzeni geograficznych, wspólnotami wyobrażonymi, dyskursami współczesnej humanistyki etc.

Prezentowany zeszyt postanowiliśmy poświęcić strategiom konwersacyjnym zawiązywanym przez artystów między słowem a sztukami plastycznymi w ścisłe, a jednocześnie szeroko nakreślonym, często też odmiennie definiowanym, obszarze Europy Środkowej. Interesował nas związek odmiennych (tematycznie i funkcjonalnie) strategii przekładu intersemiotycznego obserwowany na tle zjawisk kulturowych i przemian życia społeczno-politycznego środkowoeuropejskich narodów, społeczności dominujących i mniejszości etnicznych. Chcieliśmy zapytać także o podobieństwa i różnice widoczne w tym obszarze w planie odmiennych obiegu literatury i sztuki (krajowej i emigracyjnej; wysokoartystycznej i popularnej). Zbierając w numerze szereg studiów przypadków, mieliśmy nadzieję na wstępne choćby nakreślenie mapy różnorodnych intersemiotycznych relacji, której współrzędne określałyby z jednej strony szeroko rozumiana kategoria widzialności, z drugiej zaś przemiany kulturowe, społeczne, polityczne, jakim podlegały i które współtworzyły narody i społeczeństwa Europy Środkowej. Pragniemy zapytać: Czy zmienność interesujących nas intersemiotycznych zjawisk i teorii potwierdza siłę cezury, jakie zwykliśmy uznawać za oczywiste

Within twentieth-century Central and Eastern European poetry, developing intertextual references to visual arts can have various aspects. It can have an aesthetic purport, it can be an expression of artistic experimentation, a symptom of a specific approach to historical issues, and even a testimony to ethical and existential decisions. This variety can be seen as characteristic of modernist links between poetry and the visual arts, which clearly avoids the genre of ekphrasis in its pure form. One can also – as has been attempted by the authors of this volume – examine the state of consciousness of a Central or Eastern European poet, manifested in the gesture of reaching for an artistic or film intertext. The topics undertaken by the authors of this volume lead us through historical and aesthetic experiences of twentieth-century Central Europe. The literary (poetic) examination of this reality in dialogue with the visual arts often turns out to be the path towards artistic and private self-awareness in historical conditions, which were especially hostile to self-definition (the case of reading Rembrandt through Wat and Mandelszta, the paintings of the Dutch Golden Age through Pavlović, but also references to photography in Wirpsza's renowned work). On the other hand, interpreting artistic strategies, which made it possible to unite with modern Western art (such as the developing avant-garde or concrete poetry), problematize the existence of a unique, central European version of trends which have their origin in Western literature and art.

One other set of issues comes to the fore when this comparison includes artists from the Central European realm of experiences (e.g. representatives of Central European concrete poetry, but also artists hailing from southern regions of the continent – Nikifor and Genko Genkov). The question then arises regarding the immanent features of an internally differentiated cultural community of artists living in this part of the world and settled in particular historical conditions.

As a result, the articles included in this volume focus on a couple of fundamental issues. One of them are surrealist poetics undertaken/co-created by Central European authors (the article by Krystyna Pietrych and Kinga Siewior), allowing us to revise the issues of how Central European artists together helped to shape European trends in art and literature. Two authors undertook the topic of the connection between the language of film and poetry, focusing in their study on diverse texts: the early poetry of Czesław Miłosz (Zbigniew Kaźmierczyk) and Polish poetry of the last century analyzed in terms of their underlying cinema and film metaphors (Rafał Koschany).

Several articles indicate the intermedial contexts of the theme of the Shoah, in which Central European poetry engaged with particular intensity. Confronted with the fundamental difficulty of writing or, more broadly, artistic depiction

w obrębie literatur etnicznych tej części Europy? Czy pozwala lepiej opisać istotę „izmów”, jakie wykształciła sztuka i literatura nowoczesna?

Tworzenie w obrębie dwudziestowiecznej poezji Europy Środkowej i Wschodniej intertekstualnych nawiązań do sztuk plastycznych bywa działaniem o rozmaitym nacechowaniu. Stanowić może deklarację estetyczną, wyraz poszukiwań formalnych, symptom swoistego podejścia do problematyki historycznej, a nawet świadectwo wyborów etycznych i egzystencjalnych. Różnorodność tę widzieć można jako charakterystyczną dla modernistycznych związków poetycko-plastycznych, wyraźnie unikających szlaków ekfrazy w jej czystszej postaci gatunkowej. Można jednak również – jak spróbowali tego autorki i autorzy niniejszego tomu – zapytać o uwidoczniający się w geście sięgania do plastycznego czy filmowego intertekstu stan świadomości poety, będącego mieszkańcem Europy Środkowo-Wschodniej.

Tematy, jakie podjęli autorki i autorzy numeru, układają się w szlak prowadzący przez historyczne i estetyczne doświadczenia dwudziestowiecznej Europy Środkowej. Literacki (poetycki) ogląd rzeczywistości w dialogu ze sztukami wizualnymi okazuje się nierzadko drogą do artystycznej i prywatnej samoświadomości w okolicznościach historycznych takim samookreśleniom wybitnie niesprzyjającym (przypadek lektury Rembrandta przez Wata i Mandelsztama, malarstwa holenderskiego złotego wieku przez Pavlovicia, ale i nawiązań do dzieł fotograficznych w znanym dziele Wirpszy). Z drugiej strony, interpretacje podejmowanych strategii artystycznych, w ramach których możliwa była wspólnota ze współczesną sztuką zachodnioeuropejską (jak rozwijające się nurty awangardowe czy nurt poezji konkretnej), problematyzują istnienie swoistej, środkowoeuropejskiej odmiany kierunków, mających swój początek w literaturze i sztuce zachodniej.

Jeszcze inny zespół zagadnień ujawnia się, kiedy porównanie obejmuje artystów pozostających w ramach „środkowoeuropejskiej” wspólnoty doświadczenia (np. przedstawicieli środkowoeuropejskiej poezji konkretnej, ale także artystów pochodzących z południowych regionów kontynentu – Nikifora i Genka Genkova). Pojawia się wówczas pytanie o immanentne cechy wewnętrznie zróżnicowanej kulturowej wspólnoty artystów, zamieszkujących tę część świata i osadzonych w konkretnych okolicznościach historycznych.

W rezultacie szkice zawarte w niniejszym tomie ogniskują się wokół kilku zasadniczych problemów. Jednym z nich jest podejmowanie/współtworzenie przez pisarzy środkowoeuropejskich poetyki surrealizmu (artykuły Krystyny Pietrych i Kingi Siewior), pozwalające zaktualizować zagadnienia współkształtowania nurtów europejskiej sztuki i literatury przez artystów z Europy Środkowej. Dwóch autorów podjęło rozważania nad filiacjami języka poezji i języka filmu,

of the Holocaust, which is the fear of aestheticization, poets find inspiration in Marc Chagall's visual language to express this experience in an indirect but ethically appropriate manner (Katarzyna Szewczyk-Haake's article). Traveling in the "opposite direction", illustrators of children's books devoted to the subject of the Holocaust are forced to modify the textual views for the needs of their own medium, perceiving appropriateness also as adapting the message to the awareness of the children's audience (article by Agnieszka Kwiatkowska). A separate place is accorded to an analysis of the artistic activity of Erna Rosenstein, in a dual medium that finds expression for the recurring images of the Holocaust (article by Marta Tomczok).

The breadth of areas covered by the formulation "intersemiotic translation in the literature of Central and Eastern Europe" is evidenced by the fact that the volume also includes articles dealing with the important and still developing topics of book-printing in the early decades of the twentieth century (Anna Gawrecka's article on Josef Váchal's work), but also analyses inspired by geopoetics and landscape studies, which deal with literary images of the "lost places" of poets and writers (article by Małgorzata Peroń). One can also find in this volume a study on concrete poetry in German and Polish literature (Witold Sadowski's article), and also a portrait of Durs Grünbein, an artist whose work, on account of its references to paintings, reaffirms its importance in the search of cultural identity of writers of this part of Europe, where literature has often been reduced to the role of – to use Grünbein's words – "ideological service" (Jerzy Kałużny's article).

The articles herein presented, though each to a different degree and in a different style, balance on the border between traditionally understood comparative literary studies and interdisciplinary forms developed in the dynamically expanding cultural comparative studies. Contrary to pure theoretical divisions, they show the concurrent nature of these different models of comparative studies, which is perhaps one of the most important, though understated, theses of this volume.

Agata Stankowska
Katarzyna Szewczyk-Haake

czyniąc przedmiotem uwagi zróżnicowany materiał: wczesną poezję Czesława Miłosza (Zbigniew Kaźmierczyk) oraz poezję polską ostatniego stulecia analizowaną pod kątem obecności w niej metaforyki kina i filmu (Rafał Koschany).

W kilku artykułach wskazane zostały intermedialne konteksty opracowywanego przez poezję środkowoeuropejską ze szczególną intensywnością tematu Szoah. Konfrontowani z podstawową trudnością pisania czy też, szerzej, artystycznego przedstawiania Holocaustu, jaką jest obawa estetyzacji, poeci znajdują w języku wizualnym Marca Chagalla inspirację dla wyrażenia tego doświadczenia w sposób zapośredniczony, lecz etycznie stosowny (artykuł Katarzyny Szewczyk-Haake). Przebywający niejako „drogę w przeciwnym kierunku” ilustratorzy książek dla dzieci poświęconych tematyce Zagłady zmuszeni są modyfikować tekstowe ujęcia na potrzebę własnego medium, stosowność pojmując z konieczności także jako dostosowanie komunikatu do świadomości dziecięcego odbiorcy (artykuł Agnieszki Kwiatkowskiej). Odrębne miejsce należy się rozważaniom na temat artystycznej działalności Erny Rosenstein, w dwojakim medium odnajdującej wyraz dla powracających obrazów Zagłady (analiza autorstwa Marty Tomczok).

O rozległości obszarów objętych inicjalną formułą „przekładu intersemiotycznego w literaturze Europy Środkowej i Wschodniej” świadczy fakt, że w numerze nie zabrakło artykułów podejmujących ważny i wciąż opracowywany temat sztuki książki początkowych dziesięcioleci XX wieku (artykuł Anny Gawareckiej o działalności Josefa Váchala), ale i inspirowanych geopoetyką i studiami krajobrazowymi rozważań nad literackimi obrazami „miejsc utraconych” poetów i pisarzy (tekst Małgorzaty Peroń). Znalazły się tu również studia dotyczące poezji konkretnej na gruncie niemieckim i polskim (artykuł Witolda Sadowskiego), a także portret Dursa Grünbeina, twórcy, w którego dziele nawiązania malarskie potwierdzają swą rangę dla poszukiwań kulturowej tożsamości pisarzy w tej części Europy, gdzie nazbyt często literatura uwięziona była w roli – mówiąc słowami tego poety – „usługi ideologicznej” (artykuł Jerzego Kałużnego).

Prezentowane szkice, choć każdy w różnym stopniu i w odmiennym stylu, balansują na granicy pomiędzy tradycyjnie pojmowaną komparatystyką literacką a interdyscyplinarnymi formułami, odkrywanymi przez żywiolowo rozwijającą się dziś komparatystykę kulturową. Wbrew czystym podziałom teoretycznym uzmysławiają współbieżny charakter tych odmiennych modeli uprawiania studiów porównawczych, co być może jest jedną z najważniejszych, choć niewyeksplikowanych tez oddawanego do rąk Czytelników tomu.

Agata Stankowska
Katarzyna Szewczyk-Haake